

LUBELSKA CHŁODNIA – MODERNIZM UTRACONY

Renata Janusz

Katedra Architektury Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Politechnika Lubelska
Department of Architecture, Town Planning and Spatial Planning, University of Technology in Lublin
e-mail: renata-janusz@o2.pl

Streszczenie. Rozwój miasta i przemiany ekonomiczne w sposób naturalny wpływają na zmiany w istniejącej tkance miejskiej. Znajdujące się niegdyś na peryferiach tereny przemysłowe stają się elementem śródmieścia. Kuźnie, odlewnie, rzeźnie, stolarnie, cukrownie pochodzące z końca XIX w. i okresu międzywojennego mają szansę zostać przekształcone w centra handlowe, banki, obiekty biurowe lub nawet mieszkalne. Obiektem, który zniknął na zawsze z sylwetki miasta jest chłodnia zlokalizowana niegdyś przy ul. Turystycznej i Zimnej w Lublinie, wchodząca w skład kompleksu rzeźni miejskiej. Zakład, którego początki sięgają lat 30., jeszcze do niedawna zachwycał modernistyczną bryłą, spójnością rozwiązań i detalem. W artykule przedstawiono analizę modernistycznego założenia zespołu lubelskiej rzeźni, jako przykładu poprzemysłowej architektury obiektów nieujętych w ewidencji zabytków, lecz trwale wpisanych w tkankę miejską. Przykład budynku chłodni, sprawia, iż po raz kolejny wydaje się uzasadniony wniosek o stworzenie regulacji prawnej chroniącej wartościowe obiekty architektury współczesnej.

Słowa kluczowe: chłodnia składowa, rzeźnia miejska, Lublin

RYS HISTORYCZNY

Przemysł Lubelszczyzny od wieków związany był z rolnictwem. Główną rolę odgrywały w nim fabryki narzędzi rolniczych, młyny, cukrownie, gorzelnie. Budowa linii kolejowej między Warszawą i Kowlem w latach 70. XIX w. była impulsem do szerszego rozwoju lubelskich zakładów przemysłowych.

Wpływ na kształtowanie się dzielnic przemysłowych miało też planowanie przestrzenne, na które nacisk położyły władze miejskie w okresie odrodzonej w 1918 r. Polski. Rozpoczęto prace nad planem regulacyjnym miasta. Kierowano się zasadą umieszczania uciążliwych funkcji poza obrębem właściwego miasta, co stwarzało możliwości bardziej prawidłowego kształtowania dzielnic śródmiejskich.

Wizja rozwoju Lublina z połowy lat 20. zakładała silny podział strefowy na poszczególne obszary funkcjonalne miasta i dzielnice. Dzielnicę przemysłową

założono wzdłuż linii kolejowej, w oddaleniu od terenów mieszkaniowych. Możliwość dobrej komunikacji z innymi miastami motywowała inwestorów do lokowania zakładów przemysłowych po prawej stronie Bystrzycy.

Również władze miejskie przeprowadziły liczne inwestycje dotyczące infrastruktury miejskiej. Ze środków uzyskanych w ramach pożyczki ulenowskiej sfinansowano m.in. rozbudowę sieci wodociągowo-kanalizacyjnej i budowę elektrowni miejskiej.

Ważną dla poprawy stanu sanitarnego miasta była budowa nowej rzeźni miejskiej. Wybrano lokalizację w południowo-wschodniej części miasta, w znacznym oddaleniu od terenów zamieszkałych. Dla potrzeb zakładu wybudowano bocznice kolejową i utwardzoną drogę. Nowa Rzeźnia Miejska zajęła teren 4,6 ha. Budowa zakładu oraz kolejne etapy rozbudowy miały miejsce w latach 1926–1936. Wybudowano hale ubojowe, halę maszyn, kotłownię tuczarnię drobiu, sortownię jaj, zakład utylizacyjny i inne obiekty pomocnicze. Proces technologiczny uboju zwierząt zakładał chłodzenie mięsa i sprzedaż sprzedawcom detalicznym w ilościach zapewniających codzienny zbyt. Restauratorzy oraz sklepikarze mogli się także zaopatrywać w łód wytwarzany w lodowni. Zapobiegało to przedwczesnemu psuciu się mięsa. Do wytwarzania lodu używano wody ze znajdującej się na terenie Rzeźni studni artezyjskiej i gromadzonej, w charakterystycznej do dzisiaj sylwetce, zakładu wieży ciśnień. Były to początki chłodnictwa na Lubelszczyźnie. Trzeba pamiętać, że w mieście nie funkcjonowały żadne inne chłodnie mechaniczne ani lodówki. Powszechne było chłodzenie produktów z użyciem lodu zbieranego wiosną w Bystrzycy i jej rozlewiskach, a następnie składowanego w piwnicach lub przyzmach obkładanych sianem jako izolacją termiczną. Łód ten był znacznie zanieczyszczony.

Fot. 1. The National Archives Park, Maryland, USA via Zygmunt Walkowski

Phot. 1. The National Archives Park, Maryland, USA via Zygmunt Walkowski

Ryc. 1. Plan Wielkiego Lublina 1944

Fig. 1. A Plan of the Great Lublin, 1944

Źródła podają, że 4 stycznia 1950 r. nastąpiło przekazanie do eksploatacji chłodni składowej przy Zakładach Mięsnych, pierwszego typu obiektu wybudowanego po II wojnie światowej w kraju. Zakład składał się ze zlokalizowanego bezpośrednio przy ul. Turystycznej budynku biurowo-socjalnego i znajdującego się za nim 3-kondygnacyjnego budynku chłodni składowej.

Nie zachowała się archiwalna dokumentacja techniczna z okresu budowy. Nie można stwierdzić, kto był autorem obiektu. Istnieje prawdopodobieństwo, że dokumentacja została wykonana przez Biuro Projektów Przemysłu Mięsnego w Warszawie, które w późniejszych latach wykonywało projekty na modernizację budynku zakładające głównie wymianę izolacji termicznych i przebudowy instalacji chłodniczych. Modernizacje te nie naruszały w zasadniczy sposób układu funkcjonalnego oraz bryły obiektu.

Fot. 2. Rzeźnia miejska w 1929 r. [TNN]

Phot. 2. Municipal slaughterhouse in 1929 [TNN]

Fot. 3. Rzeźnia miejska w 2006 r.

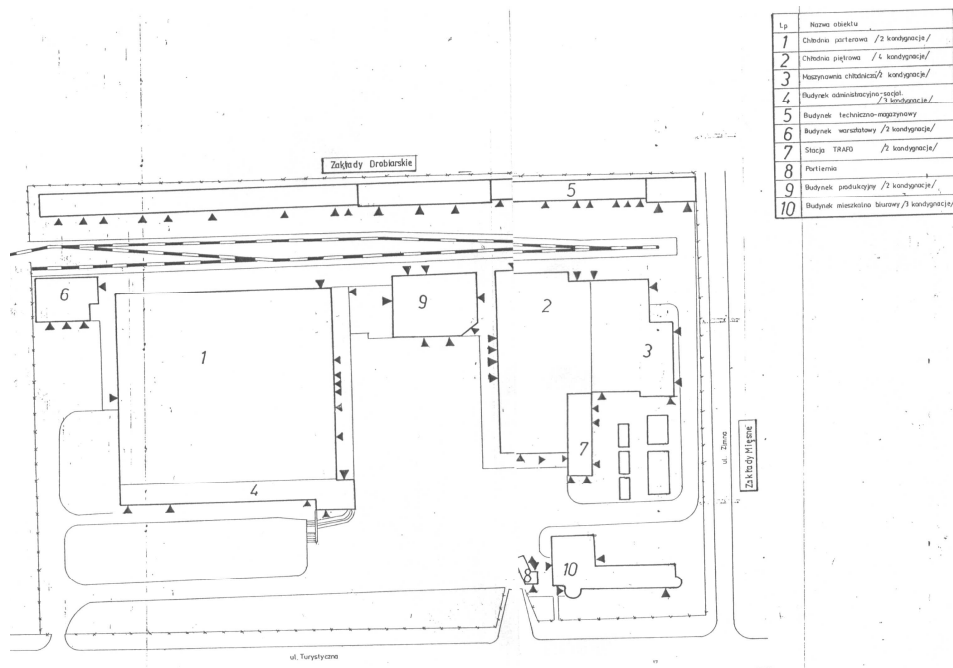
Phot. 3. Municipal slaughterhouse in 2006

W kolejnych latach zespół chłodni rozbudowany został o kolejne obiekty. Jednak ich forma i wyraz architektoniczny w znacznym stopniu odbiegają od wysokiej jakości architektury pierwszych budynków.

Obiekty chłodni w latach 90. zostały przejęte przez firmę Agram, a następnie firmę Zomar. Zmieniono sposób użytkowania budynku biurowego na mieszkalny wielorodzinny. W 2008 r. właściciel obiektu składowego podjął decyzję o wyburzeniu, motywując ją złym stanem technicznym i wysokimi nakładami na modernizację. Chłodnia składowa zniknęła z panoramy Lublina.

LOKALIZACJA I UKŁAD FUNKCJONALNY ZAKŁADU

Zespół chłodni zlokalizowany został przy ul. Turystycznej (dawniej ul. Łęczyńska). Z Zakładami Mięsnymi sąsiadował od strony zachodniej przez ul. Zimną. Zapewniona została obsługa transportem kolejowym i samochodowym. Od strony południowej wybudowano bocznica kolejowa, wzdłuż której w kolejnych latach następowała rozbudowa zakładu. Od strony wschodniej zlokalizowano plac manewrowy, który również posłużył do obsługi kolejnych obiektów chłodni.

Ryc. 2. Zespół chłodni, plan sytuacyjny 1999 r. – archiwum firmy Agram

Fig. 2. The cooling facility complex plan 1999, Agram archives

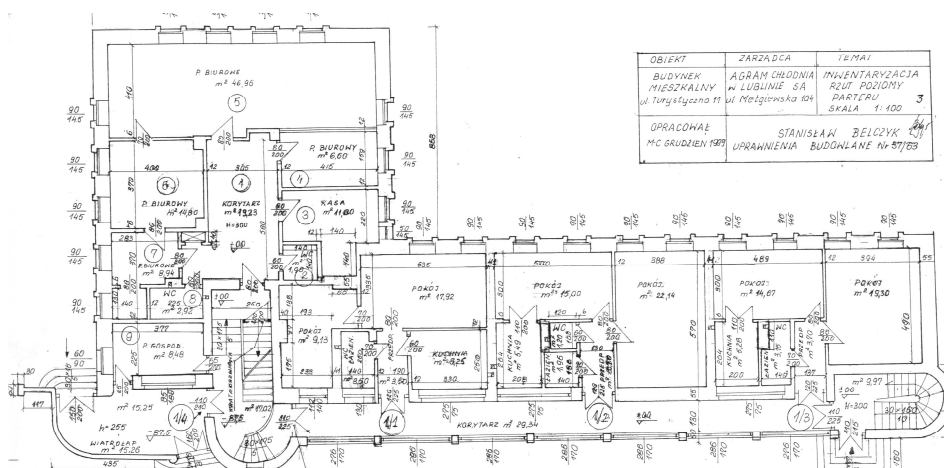
Budynek biurowy (10) pierwotnie w całości przeznaczony był do obsługi administracyjnej. W kondygnacji parteru zlokalizowana była portiernia później przeniesiona do oddzielnego obiektu (8). W głębi usytuowano 3-kondygnacyjną chłodnię (2). Od strony zachodniej przylega do niej budynek maszynowni (3), a także stacja trafo (7). Maszynownia została przebudowana w latach 70. lub później. Doklejona do budynku stacja trafo także pochodzi z późniejszego okresu. Do momentu wyburzenia chłodni widoczne były od strony zachodniej fundamenty pod skraplacze. Budynek garmażerki (9) zaznaczony jest na planach z 1967 r. Obiekty (1) (4) (6) powstały prawdopodobnie w latach 70. lub 80.

Zespół chłodni posiadał prosty czytelny układ funkcjonalny. Bezkolizyjnie rozwiązano ruch samochodowy i kolejowy. Z uwagi na charakter obiektu funkcja administracyjna i produkcyjna zostały wyraźnie odseparowane. Mocne podporządkowanie funkcji układu przestrzennego i rozwiązań architektonicznych przywołuje skojarzenia z popularnym w okresie międzywojennym funkcjonalizmem.

BUDYNEK BIUROWO SOCJALNY

Zlokalizowany przy ulicy Turystycznej budynek, pełniący obecnie funkcje mieszkalne, przetrwał w praktycznie niezmienionej przez lata formie. Część trzykondygnacyjna ma wymiary $8,5 \times 32$ m. Wysokość kondygnacji brutto wynosi 3,2 m. Jest to układ dwutraktowy.

Trakt biurowy ma rozpiętość 6,0 m. Wąski trakt komunikacyjny z bardzo dużymi przeszkleniami zapewniał dodatkowe doświetlenie pośrednie traktu biurowego. Konstrukcyjnie rozwiązano go jako wspornik. Komunikację i ewakuację

Ryc. 3. Budynek biurowy, rzut parteru 1999 r. – archiwum firmy Agram

Fig. 3. The office building, ground floor plan, 1999, Agram archives

budynku zapewniają półkoliście zakończone klatki schodowe usytuowane na końcach traktu komunikacyjnego. Część trzykondygnacyjna przekryta jest dachem czterospadowym, a nad klatkami schodowymi dachem płaski ukrytym za attykami.

Klatka wschodnia stanowi węzeł komunikacyjny z dwukondygnacyjną częścią biurowca stanowiącą prostopadłościenną bryłę o wymiarach $12,5 \times 16$ m przekrytą dachem wielospadowym o małym kącie nachylenia połaci. Obie bryły przenikają się, tworząc rzut zbliżony do litery L. Wejście do części wschodniej odbywało się przez przeszkloną portiernię. Było to główne wejście do budynku.

Układ pomieszczeń, ich wielkość, reprezentacyjny balkon na pierwszym piętrze sugeruje, że w części dwukondygnacyjnej zlokalizowane były pomieszczenia dyrekcyj. Dokumentacja archiwalna zaginęła. Dostępne są jedynie rysunki inwentaryzacyjne z lat 90., na których widoczne są już zmiany funkcji na mieszkalną.

Fot. 4. Budynek biurowy zespołu chłodni przy zakładach mięsnych: widok od ul. Turystycznej, fot. autorki

Phot. 4. The Office building in the cooling facility complex next to the slaughterhouse, view from Turystyczna street, Author's picture

Fot. 5. Budynek biurowy zespołu chłodni przy zakładach mięsnych: widok od południa, fot. autorki

Phot. 5. The Office building in the cooling facility complex next to the slaughterhouse, view from south side, Author's picture

W formie budynku dają się zauważyć echa nurtu „okrętowego” popularnego w modernizmie lat 30. Prostokątna bryła ujęta jest w narożnikach od strony ul. Turystycznej dwoma mocno wysuniętymi, zaokrąglonymi klatkami schodowymi. Elewacja frontowa pomiędzy nimi posiada wyraźny horyzontalny podział liniami przeszklonych balkonów i pasów międzyokiennych ze szklawionej ceramiki. Materiał ten kontrastuje z resztą elewacji wykonanej z szarej cegły cementowej.

Uproszczony detal architektoniczny wykonany został również w wykorzystaniu cegły cementowej. Proste obramienia okien, podokienniki zewnętrzne i fakturowe fragmenty ścianek parapetowych na klatkach schodowych przyciągają uwagę, dodając elegancji prostej bryle budynku. Budynek zwieńcza prosty zdecydowanie wysunięty gzyms.

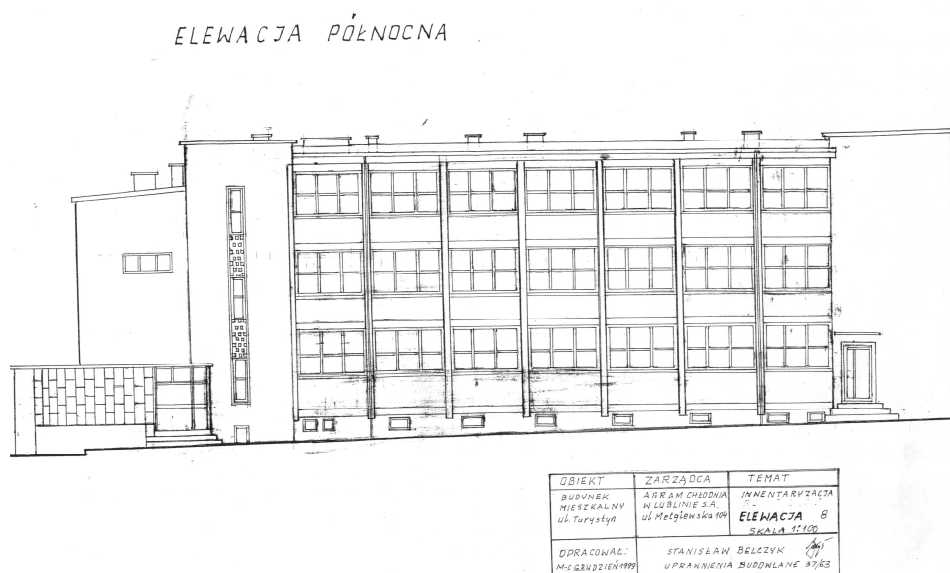
Fot. 6. Budynek biurowy zespołu chłodni przy zakładach mięsnych: wnętrze klatki schodowej

Phot. 6. The Office building in the cooling facility complex next to the slaughterhouse, the staircase interior

Fot. 7. Budynek biurowy zespołu chłodni przy zakładach mięsnych: fragment elewacji

Phot. 7. The Office building in the cooling facility complex next to the slaughterhouse, the fragment of building elevation

Ryc. 4. Budynek biurowy, elewacja północna 1999 r. – archiwum firmy Agram

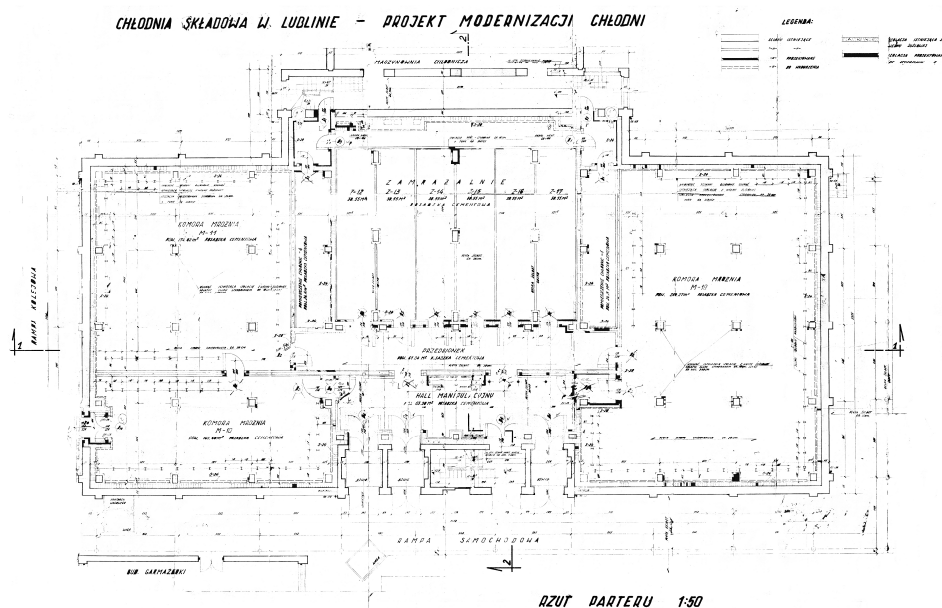
Fig. 4. The office building, ground floor plan, 1999, Agram archives

CHŁODNIA SKŁADOWA

Budynek chłodni składowej miał wymiary 51,3 m × 29,3 m i wysokość 16,7 m. Posiadał 3 kondygnacje nadziemne i jedną podziemną. Wysokość kondygnacji brutto wynosiła 4,0 m. Kondygnacje miały powtarzalne rzuty. W części środkowej piony komunikacyjne i instalacyjne po obu stronach budynku wykonano wyższe z uwagi na maszynownię i uwarunkowania techniczne. Dach nad budynkiem był czterospadowy o małym kącie nachylenia.

Od strony północnej i wschodniej budynku znajdowała się zadaszona rampa samochodowa. Od strony południowej rampa kolejowa. Na styku ramp ulokowano wagę i kantorek wagowego.

Forma i gabaryty budynku zostały ściśle podporządkowane funkcji. Chłodnia zaprojektowana została rzucie prostokąta z wysuniętym przed lico w środkowej części fragmentem mieszczącym przestrzeń instalacyjną dla przewodów instalacji chłodniczej łączących pomieszczenia chłodnic na każdej kondygnacji ze sprężarkami ulokowanymi w przylegającej bezpośrednio do budynku maszynowni.

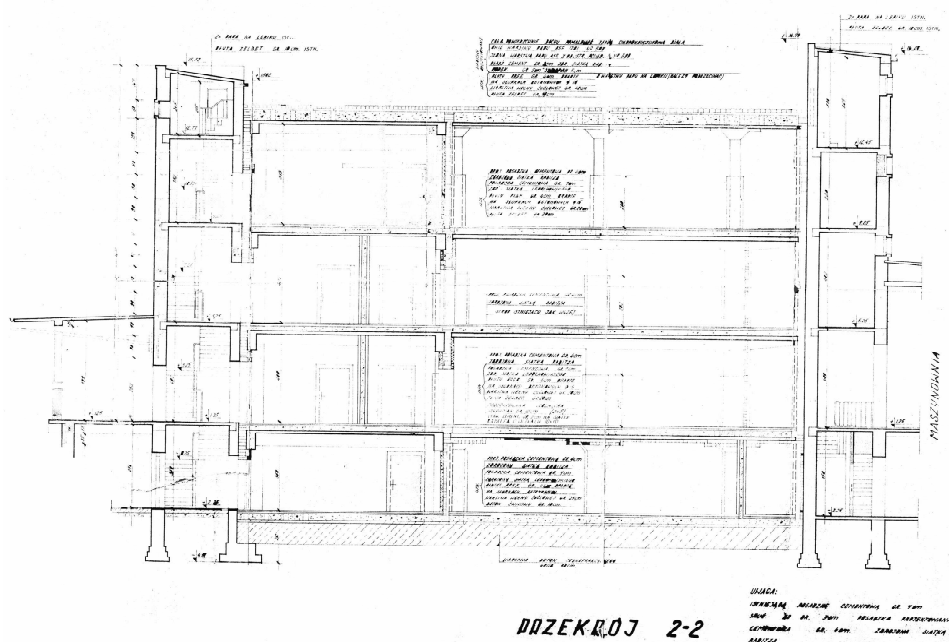
Ryc. 5. Chłodnia składowa w Lublinie, projekt modernizacji – rzut parteru, 1967 r. – archiwum firmy Agram

Fig. 5. The cold storage in Lublin, ground floor plan - the modernization project, 1967, Agram archives

Rzut budynku jest niemal symetryczny. Wejście główne było z poziomu rampy samochodowej bezpośrednio do klatki schodowej obsługującej wszystkie kondygnacje. Klatka schodowa pełniła rolę służby do przestrzeni o obniżonej temperaturze.

Formą służy były także ulokowane po obu stronach klatki schodowej przelotowe dźwigi towarowe gabarytami dostosowane do transportu wózkami widłowymi. Z pionów komunikacyjnych można było się dostać do holu manipulacyjnego i dalej do przedsionka przed komorami chłodniczymi i zamrażalniami. Na kondygnacjach nadziemnych znajdowały się po dwie komory o powierzchni około 300 m² i po sześć boksów zamrażalni. W kondygnacji podziemnej lokowano tak zwane komory zerowe, w których temperatura utrzymywana była około 0 stopni. Zapewniało to ochronę fundamentów budynku przed przemarzaniem od wewnątrz budynku.

CHŁODNIA SKŁADOWA W LUBLINIE PROJEKT MODERNIZACJI CHŁODNI

Ryc. 6. Chłdnia składowa w Lublinie, projekt modernizacji – przekrój poprzeczny, 1967 r. archiwum firmy Agram

Fig. 6. The cold storage in Lublin, the cross section – the modernization project, 1967, Agram archives

Z uwagi na ciągłe oddziaływanie niskich temperatur budynek posiadał specyficzne rozwiązania konstrukcyjne. Zastosowano podział dylatacyjne wynikające z różnic w temperaturach poszczególnych pomieszczeń. Spowodowało to podział budynku na pięć części. Starano się lokować nad sobą pomieszczenia o takiej samej temperaturze użytkowej. Zastosowano konstrukcję płytowo-słupową o rozpiętościach 5,25 m × 5,25 m. Płyty stropowe żelbetowe o grubości 20 cm oparte były na słupach poprzez głowice grzybkowe. Istotnym elementem

w budynkach chłodni są izolacje termiczne. Izolowane termicznie były między sobą wszystkie pomieszczenia na granicy temperatur. Izolowano również stropy. Zasadą izolacji jest izolowanie od strony niższej temperatury – w tym wypadku od wewnątrz budynku. Ściany zewnętrzne wykonano jako samonośne, oddylatowane od stropów, co umożliwiło wykonanie ciągłej izolacji termicznej – bez mostków. Preferowanym materiałem izolacyjnym był korek. Z dokumentacji technicznej wynika, że w tym obiekcie zastosowano wełnę żużlową w latach późniejszych wymienioną na wchodzący do użycia styropian.

Interesującym obiektem była parterowa podpiwniczona maszynownia mieszcząca sprężarki. Z uwagi na zagrożenie wybuchem przekryta była lekkim stropem na dźwigarach stalowych i posiadała duże otwory okienne.

Fot. 8. Chłodnia składowa, widok od strony wschodniej 2006 r., fot. autorki

Phot. 8. The cold storage, view from East side, 2006 author's photo.

Fot. 9. Maszynownia chłodni składowej 2006 r., fot. zbiory prywatne

Phot. 9. The engine room in the cold storage, 2006 r., phot.: private collection

Fot. 10. Chłodnia składowa, widok od strony zachodniej 2006 r., fot. autorki

Phot. 10. The cold storage, view from West side, 2006, author's photo.

Fot. 11. Chłodnia składowa, widok od strony zachodniej 2007 r., fot. autorki

Phot. 11. The cold storage, view from West side, 2007, author's photo.

Ściany zewnętrzne budynku wykonano z cegły cementowej – jak w budynku biurowym. Samonośna konstrukcja ściany spowodowała pojawienie się na elewacji filarów tworzących rytmiczne podziały pionowe. Małe prostokątne otwory okienne lokowane były w pionach komunikacyjnych i tworzyły rytmiczny układ. Otrzymały mają ceglane obramienia. Strefa wejścia głównego zaznaczona została rodzajem schodkowego portalu przez całą wysokość budynku. Gzyms podkreślono fryzem kostkowym. Wszystkie detale wykonano z cegły cementowej. Zastosowany materiał i detal architektoniczny podkreślały jednolitość założenia z budynkiem biurowym.

PODSUMOWANIE

Rozwój miasta i przemiany ekonomiczne w sposób naturalny wpływają na zmiany w istniejącej tkance miejskiej. Znajdujące się niegdyś na peryferiach tereny przemysłowe stają się elementem śródmieścia. Kuźnie, odlewnie, rzeźnie, stolarnie, cukrownie pochodzące z końca XIX w. i okresu międzywojennego mają szansę zostać przekształcone w centra handlowe, banki, obiekty biurowe lub nawet mieszkalne. Nowe życie otrzymała Manufaktura w Łodzi czy Stara Papiernia w Konstancinie Jeziornej. Niestety nie zawsze dobra architektura obiektów przemysłowych zostaje doceniona przez nowych właścicieli. Istniejąca substancja jest dla nich balastem i decyzja o wyburzeniu staje się najprostszym krokiem uzasadnionym względami ekonomicznymi. Powstaje pytanie o los wielu lubelskich nieruchomości, których przemiany społeczne pozbawiły gospodarzy, a kolejni nie potrafią udźwignąć ciężaru remontów. Niektóre z nich przed prostą decyzją o wyburzeniu chroni konserwator zabytków. Mimo tej ochrony, część z nich zawali się sama pod wpływem warunków atmosferycznych i czasu. Uwagę przechodniów przykuwają m.in. obiekty dawnej Rzeźni Miejskiej, ruiny pralni i łaźni Łabędzkiego przy ul. Farbiarskiej czy słodownia przy ul. Misjonarskiej. Dobrze uwarunkowane lokalizacyjnie nadal pozostają w zaniedbaniu lub wykorzystywane są na funkcje prowadzące do dalszej degradacji.

Obiektem, który zniknął na zawsze z sylwetki miasta jest chłódnia składowa przy ul. Turystycznej w Lublinie. Przykład ten sprawia, iż po raz kolejny wydaje się uzasadniony wniosek o stworzenie regulacji prawnej chroniącej wartościowe obiekty architektury współczesnej.

PIŚMIENNICTWO

Akta miasta Lublina. Inspekcja budowlana 1918–1950

Dzieje Lublina, 1975. T. 2, pod red. S. Krzykały. Wyd. Lubelskie, Lublin.

Dokumentacja techniczna archiwalna z roku 1967 i 1999. Archiwum firmy Agram

Janusz R., Przesmycka N., 2006. *Modernistyczna architektura przemysłowa początków XX wieku i jej rola w urbanistycznym rozwoju Lublina*, w druku.

- Kierek A., 1975. *Rozwój gospodarczy Lublina w latach 1918–1939*, [w:] *Dzieje Lublina*, t. 2, pod red. S. Krzykały, Wyd. Lubelskie, Lublin.
- Kierek A., 1961. *Rozwój przestrzenny i stan urządzeń komunalnych m. Lublina w latach 1870–1915*, Rocznik Lubelski, IV.
- Plan wielkiego miasta Lublina, 1934 r (prawdopodobnie z 1931). Zb. Spec. Biblioteki H. Łopacińskiego, sygn. 9/VI
- Radzik T., 2000. *W latach dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Lublin dzieje miasta*, t. 2, XIX i XX wiek., Lublin
- Wójcikowski G., Wójcikowski W., 2000. *Kronika Wydarzeń 1944–2000*, [w:] *Lublin dzieje miasta*, t. 2, XIX i XX wiek., Lublin.

COOLING FACILITY IN LUBLIN – “MODERNISM LOST”

Abstract. The developmental and economical changes in the city affect its natural transformation. Previously industrial areas in the suburbs become features of the new mid-town. The blacksmith and carpenter shops, steel mills, slaughter houses, and sugar refineries are dated around the time of the end of the 19th century as well as the time between World War I and II. These defunct buildings now have opportunity to be remodeled into shopping centers, banks, offices and even residential buildings. Unfortunately, the new owners do not always appreciate these great architectural structures and turn to the easiest economical solution – demolition. One such structure disappeared from the city's silhouette forever – the cooling facility which was once a part of the City's slaughter house, located then at Turystyczna and Zimna street. Until recently this facility would amaze the eye with modern shape, integrity of concept, and rich detail. This article presents an analysis of the modernistic concept of Lublin's slaughter house, as an example of an architectural structure which was not included in the index of historical buildings for preservation but was part of the core fiber of the city's intrinsic character. This example compels us to once more bring up the issue of forming legislation to protect valuable objects of modern architecture.

Key words: freezer storehouse, municipal slaughterhouse, Lublin